

Одрехівська І. М.,
аспірант кафедри перекладознавства
і контрастивної лінгвістики імені Григорія Кочура
Львівського національного університету імені Івана Франка

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧА ШКОЛА ПРОФЕСОРА В. КОПТІЛОВА: ЇЇ ГЕНЕЗА І КОНТЕКСТ

Анотація. У статті проаналізовано наукову школу відомого українського дослідника художнього перекладу В. Коптілова в рамках радянського перекладознавства, яке розглянуто як окрему парадигму у світовому контексті другої половини ХХ ст. Подано основні характеристики функціонування радянської наукової парадигми, проблематику досліджень В. Коптілова і їх спадкоємність в сучасному перекладознавстві.

Ключові слова: перекладознавство, В. Коптілов, наукова школа, парадигма, концепція перекладу.

Постановка проблеми. У сучасному перекладознавчому дискурсі однією із магістральних ліній досліджень є розвідка антропоцентричного спрямування, де у фокусі уваги постає суб'єкт перекладацького процесу: перекладач, критик перекладу чи перекладознавець. Так, через дослідження стратегії перекладача в інтерпретації іншомовних творів або певної концепції перекладознавця відбувається самоаналіз науки перекладу, вияв її стану та рівня розвитку. Невипадково в наукознавстві утвердився термін «наукова школа», що позначає, за Н. Роднієм, «колективи на чолі з науковим керівником, який є автором певної програми дослідження; для наукових шкіл характерний певний стиль роботи, що залишається незмінним при зміні проблематики» [15, с. 84]. У проекції на українське перекладознавство варто виокремити основоположні концепції І. Франка, М. Зерова та М. Рильського (перша половина ХХ ст.), які знайшли своє продовження в рамках наукової школи професора В. Коптілова, авторитетного перекладознавця, перекладача й першого доктора філологічних наук у галузі перекладознавства в Україні. Саме його іменують «класиком українського перекладознавства» (Р. Зорівчак) і «творцем сучасної української перекладознавчої школи» (О. Огуй, І. Івасюк). Таким чином, розгляд концепції перекладу В. Коптілова, що стала ядром центром для становлення його школи, актуальний з огляду її активного функціонування в новітньому дискурсі.

Аналіз останніх досліджень. Дослідження «окремих профілів на тлі покоління» (вислів Л. Тарнашинської) перебуває в епіцентрі багатьох студій сучасного українського перекладознавства (Р. Зорівчак, О. Чередниченко, М. Новикова, М. Стріха, Л. Коломієць, Т. Кияк, О. Івасюк, А. Науменко, О. Дзера, В. Савчин, Т. Шмігер, О. Мазур, А. Василик). Роль професора В. Коптілова та його школи ставала предметом розвідок професора Р. Зорівчак та професора О. Чередниченка [2], спогадів-реконструкцій «учнів» наукової школи В. Коптілова (В. Радчук, Л. Грицик), оглядів сучасних перекладознавців (О. Огуй, О. Івасюк, Л. Коломієць, О. Бросаліна та інших) й аспектуальних до-

сліджень, присвячених окремій перекладознавчій проблемі (П. Рихло, О. Дзера, Л. Коломієць, Т. Шмігер).

Мета статті полягає в обґрунтуванні генеалогії перекладознавчої концепції В. Коптілова, що стала основою для становлення його наукової школи, а також у висвітленні контексту діяльності професора.

Виклад основного матеріалу. У рамках розвитку українського перекладознавства після Другої світової війни Т. Шмігер підтримує поняття «радянська теорія перекладу» як спільний наслідок наукової роботи всіх дослідників у Радянському Союзі [20, с. 161] та обґрунтовує радянське перекладознавство як «єдину наукову систему», де провідну роль відіграла російська школа [20, с. 238]. Беручи до уваги можливі ідеологічні конотації поняття «системи» та керуючись словниковим тлумаченням терміна «система» як «сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням», «будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих та функціонуючих частин» (курсив – наш, І.О.) [16, т. 9, с. 203], нами запропоновано термін «наукова парадигма», який у праці «Структура наукових революцій» (1961) Т. Кун визначив як «визначний усіма зразок наукових знань і дій у певний період, у відповідному суспільстві, які дають модель постановки проблем і їхнього вирішення в науковій спільноті» [10]. Дослідник зауважив, що учені, наукова діяльність яких вибудовується на основі однакової парадигми, опираються на одні й ті ж стандарти наукової практики [10]. Найзагальніше «наукову парадигму» можна тлумачити як концептуальну схему, яку протягом певного часу визначають як основу для своєї практичної діяльності.

В екстраполяції на перекладознавство, наукова парадигма констатує підхід до розгляду перекладу, сукупність принципів його дослідження, які утвердились у певній перекладознавчій спільноті. У зарубіжному перекладознавстві топос парадигм та поступального розвитку в історичному зрізі теорії перекладу застосував Г. Фермаєр у лекції на Конгресі з перекладознавства, що проходив у Відні (1992) [23]. Враховуючи концепцію парадигм у перекладознавстві, ініційовану Г. Вермеєром, у 2006 р. відомий австрійський перекладознавець М. Снел-Горнбі публікує працю «The Turns of Translation Studies: New Paradigms or shifting viewpoints?», де навіть у підзаголовку книги виносить поняття парадигми [22]. Відтак, зважаючи на доцільність у сучасних перекладознавчих студіях терміна «наукова парадигма» та його відкритість для розроблення та конкретизації в нових умовах, можна говорити про «радянську наукову парадигму» у світовому перекладознавстві ХХ ст. чи, іншими словами, розглядати «радянське

перекладознавство» як певну «наукову парадигму» у світовому контексті.

Формуванню радянської наукової парадигми сприяли передусім всесоюзні збірники «Мастерство перевода» (серія започаткована 1959 р.), «Тетради переводчика» (серія існує з 1963 р.) та видання за участі перекладознавців із різних республік, скажімо, «Хай слово мовлено інакше...»: проблеми художнього перекладу» [18]. Велика кількість нарад, з'їздів та наукових конференцій – до прикладу, республіканська нарада перекладачів 1956 р. (її матеріали вміщено у збірнику «Питання перекладу» [12]), чи Перша конференція з теорії та критики художнього перекладу 1961 р. на базі Ленінградського державного університету – теж відігравали вагомий роль у творенні спільної позиції з ключових питань перекладу. З іншого боку, закритість радянського наукового простору межею так званої «залізної завіси» також відокремлювала перекладознавчий дискурс радянських науковців від їх західних колег, що зумовлювало необхідність розвитку власної теорії та критики перекладу. У цьому напрямку в монографії «Першотвір і переклад» В. Коптілов сформулював основні принципи радянської теорії перекладу, які можна вважати ключовими положеннями радянської наукової парадигми: по-перше, перекладність кожного твору з будь-якої мови на будь-яку іншу; по-друге, можливість і потреба перекладу художнього твору в єдності його змісту і форми; по-третє, збереження в художньому перекладі того ж самого співвідношення між частиною і цілим, що й в оригіналі [8, с. 6–8]. На нашу думку, ці принципи формували загальну дослідницьку матрицю, у межах якої перекладознавці випрацювали власні концепції. Іншими словами, у межах однієї парадигми можуть співіснувати різні методологічні орієнтири – на відміну від «системи», яка складається з елементів, які вважаються однорідними. Відтак, радянський парадигмальний простір перекладознавства було представлено співіснуванням декількох ключових наукових шкіл: російської наукової школи із більш лінгвістичним спрямуванням на чолі з А. Фьодоровим, грузинської – із більш літературознавчим вектором на чолі із Г. Гачечиладзе, вірменської, яку уособлював Л. Мкртчян, білоруської з її лідером В. Рагойшою та, відповідно, української, яку на всесоюзному рівні представляв В. Коптілов.

Отож, радянські перекладознавці фокусували свої дослідження навколо одного із положень парадигми чи їх комбінацій і таким чином утворювали силове поле діалогу для подальшого розвитку теорії перекладу у всесоюзному масштабі. Відповідно, у напрацюваннях наукової школи В. Коптілова бачимо і віддзеркалення міркувань інших дослідників, і власноруч накреслену дослідницьку матрицю. М. Рильський переконував, що на «теоретичній карті» А. Фьодорова залишається «біла пляма» – питання естетики художнього перекладу, а це, фактично, «центральна проблема теорії художнього перекладу» [14, с. 97], відтак саме діалог двох метрів перекладознавства підводить В. Коптілова до розуміння доцільності обґрунтування власної естетичної концепції перекладу [9, с. 47]. Тому цілком закономірно акцентує увагу І. Левий у статті «Состояние теоретической мысли в области перевода» на те, що радянське перекладознавство має єдиний світогляд, проте в ньому співіснують різні напрями [11]. Продовжив

цю думку В. Комісаров в огляді «Теория перевода на современном этапе», де окреслив ілюзорні спроби створення загальної теорії перекладу в радянському масштабі, які, на його думку, цілком безперспективні [6, с. 3], оскільки, за твердженням А. Швейцера із праці «Перевод и лингвистика», за останні роки виникло багато окремих шкіл із вивчення перекладу [19].

Так, А. Поповіч виділяє два провідні напрями досліджень у радянському перекладознавстві:

1. Радянська «класична» школа перекладу, яка тісно пов'язана з практикою художнього перекладу, зароджується на основі праць К. Чуковського та розвивається в напрацюваннях І. Кашкіна, В. Россельса, Л. Мкртчян, В. Левика, П. Топера.

2. Радянська лінгвістична теорія перекладу, основоположником якої став А. Фьодоров, основним дослідницьким центром – вищезгаданий Інститут іноземних мов імені М. Тореза в Москві. Серед чільних представників – Л. Бархударов, В. Комісаров, В. Крупнов, Й. Рецкер та інші [13, с. 18–19].

Безперечно, тодішня наукова кон'юнктура диктувала примат російської школи перекладу в рамках радянської парадигми: виключно авторитетні російські дослідники мали доступ до іноземних фондів Ленінської бібліотеки в Москві (куди часом потрапляли фундаментальні праці західних науковців), для деяких навіть «привідкривалась залізна завіса». З іншого боку, перекладознавчі школи України, Грузії, Вірменії та інших тодішніх республік виростили на національному матеріалі, тобто історія та критика перекладу формувалась на перекладній літературі відповідно з/на українську, грузинську, вірменську та інші мови, відтак теоретичні концепції представників цих перекладознавчих шкіл враховували, як вже згадувалось, національні перекладацькі традиції. Тому не цілком виправдовує себе твердження, що часті посилання українських дослідників на праці А. Фьодорова, К. Чуковського, І. Кашкіна, Л. Копелева, Л. Бархударова та інших вказують на «перевагу російської школи», чи що наші «теоретичні засади *запозичувались* із їхніх праць» (курсів – наш, І.О.) [20, с. 177]. Стверджуємо, що в цьому контексті варто говорити про синтез та симбіоз концепцій, випрацюваних у межах різних перекладознавчих шкіл, що працювали в радянській науковій парадигмі.

На думку Л. Коломієць, В. Коптілов був «фактичним засновником і лідером першої української наукової школи перекладознавців» [5, с. 210]. В еволюційному вимірі представила українську наукову школу Р. Зорівчак: «І. Франко був засновником українського перекладознавства як окремої дослідчої галузі на межі літературознавства і мовознавства. У формування перекладознавства як самостійної науково-пошукової та навчальної дисципліни зробили значний внесок українські науковці О. Фінкель, В. Державин, М. Зеров, Г. Майфет, М. Рильський, О. Кундзіч, С. Ковганюк. Наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. підсумував зроблене В.В. Коптілов, обґрунтувавши міждисциплінарний характер перекладознавства» [1, с. 167]. Ці спостереження Р. Зорівчак відлунюють новаторський підхід до вивчення національних перекладознавчих традицій, зокрема наукових шкіл, який запропонував А. Лефевр у праці «Translating Literature: The German Tradition from Luther to Rosenzweig» (1977). На основі класифіка-

ції Ж. Радніцкого із його книги «Contemporary Schools of Metascience» [21] А. Лефевр поділяє усіх перекладознавців, передусім теоретиків перекладу, на чотири історичні типи: 1) передвісники (precursors); 2) основоположники (pioneers); 3) майстри/вчителі (masters); 4) учні (disciples). Якщо спроектувати цю класифікацію на українське перекладознавство, то І. Франко – передвісник науково-пошукової дисципліни «перекладознавства», основоположниками якої в українському контексті насамперед є М. Зеров та О. Фінкель. Саме до майстрів можна віднести В. Коптілова, який, за висловом А. Лефевра, «удосконалює програму дисципліни та встановлює стандарти, якими керуються учні». У такому ж світлі О. Івасюк та О. Огуй підкреслюють, що «великим науковим досягненням професора Коптілова стало те, що він зумів узагальнити дослідження попередніх епох, а саме аналіз перекладу, що проводили І. Франко та М. Зеров, етапи перекладу, які визначили І. Кулик та О. Фінкель, стилізацію, на яку свого часу вказував В. Державін, і створити основи сучасного українського перекладознавства» [3, с. 248]. У цій перспективі, якщо звернутись до генетичного методу, який об'єднує ретроспективний (з'ясування походження думок) та проспективний (висвітлення еволюційних ліній від традиції до новаторства) аспекти, вищеведене твердження сучасних українських перекладознавців є взірцем ретроспективно-проспективного погляду на діяльність професора В. Коптілова: його автори чітко вказують на історичну тяглість принципів у рамках української перекладознавчої традиції, якими керувався В. Коптілов, проте відзначають новаторську роль науковця як активно організатора національної наукової школи перекладу другої половини ХХ віку.

Л. Коломієць, аналізуючи українські школи перекладачів-практиків, висловлює положення, що ці школи мали своїх теоретиків [4, с. 22]. Отже, ідентичність української наукової школи вирізняється передусім у галузях критики та історії перекладу, де відмінність полягає в національному матеріалі для досліджень (переклади українських інтерпретаторів). Подібні висновки робить С. Ткаченко, колишній аспірант В. Коптілова, який вказує, що в 1970–1980-х рр. «завдяки героїчним зусиллям плеяди блискучих учених, серед яких чільне місце належало корифеєві новітнього українського перекладознавства – професору Вікторові Коптілову, – було створено струнку й довершену теорію реалістичного перекладу, яка, крім усього іншого, слугувала ще й керівництвом для дії перекладачів» [17]. Отож, під запропонованим формулюванням «наукова школа В. Коптілова», яке виокремлено доволі умовно, розуміємо спільноту українських дослідників-перекладознавців різних поколінь, які підтримували філософію перекладознавчої концепції В. Коптілова (Р. Зорівчак, М. Новикова, О. Чередниченко, М. Ажнюк), брали участь в її реалізації на основі опрацювання різних питань, висунутих науковим керівником (В. Радчук, П. Бех, С. Ткаченко, Л. Задорожна та інші), та загалом визнавали авторитет школи В. Коптілова й сприяли її розвитку (Г. Кочур, М. Бажан, Д. Павличко та інші).

Видання монографій дослідника на початку 1970-х рр. [7; 8], стажування у Франції впродовж трьох років (1973–1975 рр.), повернення в Україну та вступ у провідні фахові інституції (стає членом Співки письменників

України, входить до колективу журі літературної премії імені М. Рильського і до редколегії журналу іноземної літератури «Всесвіт», стає членом спеціалізованої ради із захисту дисертацій у галузі теорії та практики перекладу) роблять В. Коптілова беззаперечним авторитетом у галузі перекладознавства. 1977 р. В. Коптілову присвоюють наукове звання професора Київського університету, та він посідає посаду заступника декана філологічного факультету Київського університету (деканом тоді був професор М. Грицай). Власне, гадаємо, що в ці роки зароджується неформальний інститут «наукової школи В. Коптілова»: цікаві дисертаційні дослідження захищають його аспіранти М. Ажнюк (1978), С. Ткаченко (1980), Л. Задорожна (1980), В. Радчук (1980), П. Бех (1981), В. Іваненко (1981) та інші; опонентом чи рецензентом багатьох знакових дисертацій в українській перекладознавчій думці виступає В. Коптілов – О. Жомніра (1971), Р. Зорівчак (1976), М. Новикова (1980) та інших. Репрезентативним виданням спільної роботи представників наукової школи В. Коптілова можна вважати підготовку збірника «Хай слово мовлено інакше...» [18], що вміщує статті провідних перекладознавців із теорії, критики та історії художнього перекладу. У 1982 р. у видавництві «Вища школа» вийшла у світ третя перекладознавча книга В. Коптілова «Теорія і практика перекладу» [9] – навчальний посібник, що висвітлював теоретичні питання у світлі досягнень українських перекладачів, спинявся на труднощах перекладу та способах їх розв'язання в межах жанрової диференціації оригіналів.

Таким чином, система монографій В. Коптілова представляє висвітлення кожної із перекладознавчих галузей: теорії, критики та дидактики перекладу, а перекладацька творчість (переклади англомовної, франкомовної, німецькомовної, російської та польської літератур) постають втіленням його концепцій на практиці.

Висновки. Феномен наукової школи В. Коптілова полягає в тому, що йому вдалось вивести українське перекладознавство на новий теоретичний рівень та гідно представити українську науку про переклад у межах радянської перекладознавчої парадигми. Діяльність школи В. Коптілова набагато масштабніша за її фактичне існування і ширша за її організаційні межі, сьогодні її традиції продовжують кафедри Львівського, Київського, Харківського університетів. Вважаємо, що школа В. Коптілова стала рушійною силою розвитку новітнього українського перекладознавчого дискурсу в поліпарадигмальному просторі (із виходом з радянської парадигми досліджень на початку 1990-х рр.).

Осмилення теоретико-критичних положень наукової школи В. Коптілова в ширшому контексті напрацювань західноєвропейських дослідників перекладу, а також аналіз доробку учнів його школи зумовлюють доцільність продовження вектору цієї розвідки.

Література:

1. Зорівчак Р.П. Класик українського перекладознавства : (до 75-річчя професора Віктора Вікторовича Коптілова) / Р.П. Зорівчак // *Studia Germanica et Romanica* : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання. – Донецьк, 2006. – Т. 3, № 1(7). – С. 167–171.
2. Зорівчак Р. Похилилась в смутку калина: пам'яті класика українського перекладознавства В. Коптілова / Р. Зорівчак, О. Чередниченко // *Літературна Україна*. – 2009. – 9 квіт. (№ 14). – С. 1–8.

3. Івасюк О. Творець сучасного українського перекладознавства : (світлій пам'яті професора В.В. Коптілова присвячено) / О. Івасюк, О. Огуй // Всесвіт. – 2010. – № 7/8. – С. 244–248.
4. Коломієць Л.В. Перекладознавчі семінари: методологічно-стильові орієнтири в українському поетичному перекладі від кінця XIX до початку XXI століття : навч. посібник / Л.В. Коломієць. – Київ : Вид.-поліграф. центр «Київський університет», 2011. – 495 с.
5. Коломієць Л.В. Святування 80-ліття професора Віктора Коптілова в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка / Л.В. Коломієць // Всесвіт. – 2011. – № 1/2. – С. 210–212.
6. Комиссаров В.Н. Теория перевода на современном этапе / В.Н. Комиссаров // Тетради переводчика. – Москва : Междунар. отношения, 1976. – Вып. 13. – С. 3–12.
7. Коптілов В. Актуальні питання українського художнього перекладу / В. Коптілов. – Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. – 132 с.
8. Коптілов В. Першотвір і переклад / В. Коптілов. – Київ : Дніпро, 1972. – 214 с.
9. Коптілов В. Теорія і практика перекладу : навч. посібник / В. Коптілов. – Київ : Вища шк. Вид-во при Київ. ун-ті, 1982. – 165 с.
10. Кун Т. Структура научных революций / Т. Кун ; пер. с англ. И.З. Налетова. – Москва : Прогресс, 1975. – 288 с.
11. Левый И.И. Состояние теоретической мысли в области перевода / И.И. Левый // Мастерство перевода : сб. 6. 1969. – Москва : Сов. писатель, 1970. – С. 406–431.
12. Питання перекладу : з матеріалів респ. наради перекладачів (лют. 1956 р.). – Київ : Держлітвидав України, 1957. – 208 с.
13. Попович А. Проблемы художественного перевода / А. Попович ; [пер. из словац. И. Бернштейн, И. Чернявской]. – Москва : Высш. шк., 1980. – 199 с.
14. Рильський М.М. Мистецтво перекладу: Статті. Виступи. Нотатки / М. Рильський ; [за ред. Г. Колесника]. – Київ : Рад. письменник, 1975. – 343 с.
15. Родный Н.И. Научные школы / Н.И. Родный // Природа. – 1972. – № 12. – С. 84–88.
16. Словник української мови мови в 11 т. / І.К. Білодід. – Київ : Наук. думка, 1970–1980. – Т. 1–11.
17. Ткаченко С. Переклад поезії та поезія перекладу / С. Ткаченко // Літературна Україна. – 2013. – 16 трав. (№ 20). – С. 6.
18. «Хай слово мовлено інакше...»: проблеми художнього перекладу / за ред. В. Коптілова. – Київ : Дніпро, 1982. – 295 с.
19. Швейцер А.Д. Перевод и лингвистика : о газетноинформационном и военнообщественнополитическом переводе / А.Д. Швейцер. – Москва : Воен. издво Мин. обороны СССР, 1973. – 280 с.
20. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства XX сторіччя / Т. Шмігер. – Київ : Смолоскип.
21. Radnitzky G. Contemporary Schools of Metascience / G. Radnitzky. – 3 ed. – Chicago : Henry Regnery Publ., 1973. – 446 p.
22. Snell-Hornby M. The Turns of Translation Studies: New paradigms or shifting viewpoints? / M. Snell-Hornby. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2006. – 205 p.
23. Vermeer H. Translation today. Old and new problems / H. Vermeer // Translation Studies. An interdisciplinary : selected papers from the Translation Studies Congress (Vienna, 1992) / ed. M. Snell-Hornby et al. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1994. – P. 3–16.

Одrehивская И. Н. Переводоведческая школа профессора В. Коптілова: ее генезис и контекст

Аннотация. Статья анализирует научную школу известного украинского исследователя художественного перевода В. Коптілова в пределах советского переводоведения, которое рассматривается как отдельная парадигма в мировом контексте во второй части XX ст. Представлены главные характеристики функционирования советской парадигмы, проблематику исследования В. Коптілова, а также их преемственность в современном переводоведении.

Ключевые слова: переводоведение, В. Коптілов, научная школа, парадигма, концепция перевода.

Odrehivska I. Professor V. Koptilov's Research School in Ukrainian Translation Studies: its Genesis and Context

Summary. The article deals with the analysis of the research school set by a prominent Ukrainian Translation studies scholar which was functioning in the framework of Soviet Translation studies (1950-1980s). The latter is viewed as a separate paradigm in the world context of the 2 part of the 20 century. Its main characteristics as well as research concentration areas in the legacy of V. Koptilov are discussed in the paper.

Key words: Translation Studies, V. Koptilov, translation research schools, paradigm, Translation studies conception.